

ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՕԺՏՎԱԾ ՊԱՏԱՆԻՆԵՐԻ ԳԵՆԴԵՐԱՅԻՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԱՆՁՆԱՅԻՆ ԳԾԵՐԻ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼ-ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՀԱՐՄԱՐՄԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ

ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ Մ.Ա.

Օժտվածության հասկացման հարցում և բազմաթիվ սահմանումների մեջ գերակայում է կոգնիտիվ ուղղվածությունը՝ որպես ընդունակությունների բարձր մակարդակ կամ ինտելեկտուալ կարողություններ, որը պատմականորեն համարվում է առավել մշակված և հիմնավորված մոտեցում: Խորքային պատկերացում կազմելու համար առանցքային է օժտվածության դիտարկումը հոգեբանության մի քանի տեսությունների լույսի ներքո: Ըստ հոգեվերլուծության՝ ստեղծագործելու մեխանիզմը սեքսուալ էներգիայի սուբլիմացիան է, ըստ Ա. Ադլերի՝ սեփական թերաթեքության զգացումը հաղթահարելու, գերազանցության մեջ, որը կարող է դրսևորվել գերփոխհատուցմամբ՝ ստեղծագործական մեծ ձեռքբերումների հասնելով: Ըստ Կարլ Գ. Յունգի անալիտիկ տեսության՝ մարդու կյանքի վերջնական նպատակը «Ես»-ի իրականացումն է, անկրկնելի, ամբողջական անհատականության կայացումը: Ա. Մասլոուի տեսության համաձայն՝ ինքնաիրականացման բարձրագույն պահանջմունքը միջին մարդու մեջ միայն 10% է բավարարվում, իսկ ստեղծագործող մարդկանց մեջ գերակայում է՝ անկախ քաղցի, ծարավի և նոյնիսկ կյանքին վտանգ ներկայացնող իրավիճակներից: Միայն օժտված մարդիկ են (բնակչության 1%-ից քիչ) հասնում իրենց ներուժի իրականացմանը, իսկ մեծամասնությանը խանգարում են սեփական ռեսուրսների չիմացությունը, սոցիալական և մշակութային միջավայրի խոչընդոտները, անվտանգության և ապահովության պահանջմունքի բացասական ազդեցությունը¹: Հիմք ընդունելով այս տեսական մոտեցումները, այնուամենայնիվ, նշենք, որ օժտված անհատները ևս վեր-

¹ Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности, СПб., 2007.

ևում նշված անձնային, սոցիալական, մշակութային սահմանափակումների պատճառով հաճախ այդպես էլ չեն հասնում ամբողջական անձնային զարգացման և ընդունակությունների դրսևորման: Սույն աշխատանքի նպատակն է ուսումնասիրել անձնային, սոցիալ-հոգեբանական հարմարման գենդերային տարբերությունները, որոնք բնորոշ են օժտված պատանիներին: Մենք ենթադրում ենք, որ օժտված աղջիկներն ու տղաները տարբերվում են իրենց անձնային որակներով, սոցիալ-հոգեբանական հարմարման դրսևորումներով, որոնք ինչպես կարող են օգնել նրանց ինքնազարգացմանը, այնպես էլ խոչընդոտել դրան:

Սույն հետազոտական աշխատանքը վերաբերում է ինտելեկտուալ ընդունակություններով օժտված աղջիկների և տղաների գենդերային տարբերությունների ուսումնասիրությանը:

Մեթոդ և մեթոդիկաներ

Հետազոտությունն անցկացվել է Երևանի մի շարք դպրոցներում՝ «Շիրակացու ճեմարան» միջազգային գիտակրթահամալիր, «Քվանտ» վարժարան, Կարեն Դեմիրճյանի անվան հ. 139 ավագ դպրոց, Բենիամին ժամկոչյանի անվան հ. 119 ավագ դպրոց: Դպրոցներից երկուսը՝ «Շիրակացու ճեմարան» գիտակրթահամալիրը և «Քվանտ» վարժարանը, ընտրվել են որպես բարձր ինտելեկտուալ ընդունակություններ ունեցող երեխաների կրթօջախներ: Հետազոտվել է ավագ դպրոցի ավելի քան 500 դպրոցական, տարիքային խումբը՝ 16-18, տարիքային դասակարգումը՝ ըստ Գ. Կրայգի, ըստ որի՝ 12-19 տարեկանը համարվում է դեռահասության, իսկ վերին շեմը՝ պատանեկության տարիք²:

Կիրառել ենք Զ. Ռենզուլիի եռամոդել հոգեդիագնոստիկ համակարգը, ըստ այդմ՝ օժտվածություն երեք կարևոր բաղադրիչների միասնությունն է, որոնք են՝ ինտելեկտուալ ընդունակություններ, կրեատիվություն (ստեղծարարություն) և ուսումնական մոտիվացիա³: Ինտելեկտուալ ընդունակությունների հոգեդիագնոստիկայի համար կիրառել ենք Կետտելի «Մշակութից անկախ» ինտելեկտի թեստը⁴, ստեղծարարությունը որոշելու համար՝ Պոլ Թորենսի ստեղծագործական մտածողության գնահատման մեթոդի-

² Крайг Г., Бокум Д. Психология развития, 9-е изд., СПб., 2005.

³ Տե՛ս Առաքելյան Մ., Ծծոված երեխաների հոգեբանական դիագնոստիկա, Ե., 2017:

⁴ Տե՛ս Новые тесты IQ; Сост. Кошелева М.А., Ростов н/Д, 2003:

կան՝ «Ավարտիր նկարը» ենթաթեստը⁵, իսկ մոտիվացիայի մակարդակը որոշելու համար՝ Մ.Ի. Լուկյանովայի, Ն.Վ. Կալինինայի ուսումնական մոտիվացիայի ուսումնասիրման մեթոդիկան⁶:

Սոցիալ-հոգեբանական հարմարման առանձնահատկություններն ուսումնասիրելու համար կիրառվել է Կարլ Ռոջերսի և Ռոզալինդ Դայմոն-դի՝ ԱՄՆ-ում 1954թ. ստեղծած մեթոդիկան: Ռուսերեն հարցարանը ադապտացվել է 1987 թ., սակայն լայն տարածում է ստացել 2004 թ. Ա.Կ. Օսնիցկինի մոդիֆիկացրած տարբերակը, որը և օգտագործել ենք մեր հետազոտության մեջ: Անձնային հարցարանը կազմված է 101 հարցից և վերլուծվում է ըստ հետևյալ սոցիալ-հոգեբանական ինտեգրալ հատկանիշների՝ հարմարում, ինքնաընդունում, ուրիշներին ընդունում, հուզական հարմարավետություն, ինտերնալություն և դոմինանտում: Հարցարանն ուղղված է դուրս բերելու նոր իրավիճակներում հարմարման և դրա հետ կապված անձնային առանձնահատկությունները⁷:

Այսպիսով, բոլոր 500 հետազոտվողից օժտված են դուրս բերվել միայն 35-ը, որը հետազոտվողների ընդհանուր քանակի 7%-ն է: Հետազոտությանը մասնակցել են փորձարարական խմբի 35 և ստուգիչ խմբի 35 պատանիներ, ընդհանուր քանակը՝ 70:35 օժտված պատանիներից 14-ը եղել են իգական, 21-ը՝ արական սեռի ներկայացուցիչներ: Ստուգիչ խմբի միջին ընդունակություններով պատանիներից՝ 24 իգական, 11 արական սեռի ներկայացուցիչներ: Համեմատական վերլուծություն անցկացնելու համար օգտագործել ենք SPSS 22 վիճակագրական փաթեթը, T-Test մեթոդը՝ երկու անկախ խմբերի համար, P նշանակալիության արժեքը՝ <.05:

Արդյունքներ

Աղյուսակ 1-ում ներկայացված է փորձարարական և ստուգիչ խմբերի սոցիալ-հոգեբանական հարմարման գենդերային տարբերությունները: Աղյուսակի առաջին հատվածում իգական սեռի փորձարարական և ստուգիչ խմբերի ներկայացուցիչների արդյունքներն են, երկրորդում՝ արական:

⁵ Տե՛ս **Туник Е.Е.** Лучшие тесты на креативность. Диагностика творческого мышления, СПб., 2013:

⁶ Տե՛ս **Лукьянова М.И., Калинина Н.В.** Психолого-педагогические показатели деятельности школы: критерии и диагностика, М., 2004:

⁷ Տե՛ս **Райгородский Д.Я.** Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие, Самара, 2001:

Թեև փորձարարական խմբի արդյունքները շատ մոտ էին նշանակալիության գործակցին, սակայն տարբերվում էին միայն ըստ *հուզական հարմարավետության* (.004) սանդղակի: Փորձարարական և ստուգիչ խմբի տղաները նշանակալիորեն տարբերվում էին *հարմարման* (.002), *հուզական հարմարավետության* (.003) և *ինտերնալության* (.030) ցուցանիշներով:

Ինչպես տեսնում ենք, օժտված աղջիկների սոցիալ-հոգեբանական ապահարմարումը հուզական դրսևորում ունի, իսկ տղաների մոտ դրան ավելանում է նաև սոցիալական բաղադրիչը: Ըստ հարմարում սանդղակի՝ աղջիկներն ավելի հարմարված են, քան տղաները, որը բացատրելի է հատկապես պատանեկության տարիքում (հիշենք, որ դա ավագ դպրոցական տարիքն է) աղջիկների սեռադերային վարքի յուրացման, ինչպես նաև դաստիարակության և կարծրատիպերի արդյունքում առավել հարմարողական վարքի սոցիալական կարևորությամբ և դրանց ներքնայնացմամբ: Ինչպես նշվում է գրականության մեջ՝ աղջիկները միջին դպրոցում արդեն խուսափում են ներկայացնել իրենց մտավոր բացառիկ կարողությունները՝ փոխարենը փնտրելով խմբային նորմերին ավելի լավ հարմարվելու մեխանիզմներ⁸:

Օժտված տղաները, ի տարբերություն հասակակիցների, ավելի նպատակային են իրենց կյանքում, հակված վերցնելու պատասխանատվություն, հետևելու իրենց ներքին մղումներին և միջին ցուցանիշով գերազանցում են նաև օժտված աղջիկներին: Սա կարևոր անձնային գործոն կարող է լինել նաև բացատրելու օժտված տղաների ավելի մեծ քանակական հարաբերակցությունը՝ աղջիկների համեմատությամբ, ինչպես նաև կարևոր է ուսումնասիրել դրան նպաստող սոցիալական գործոնները: Այս առումով տղաներն ավելի հաճախ են խրախուսվում ծնողների, ուսուցիչների և ընդհանրապես սոցիումի կողմից իրենց ընդունակությունների, մասնագիտական առաջընթացի տեսանկյունից, քան աղջիկները, որոնց դեպքում առավելապես շեշտադրվում է աշխատասիրությունը, իսկ հետագայում՝ ընտանիքի, մայրության կարևորությունը: Ուշագրավ է օժտված աղջիկների (83.3/57.0) և տղաների (81.3/68.0) միջին արդյունքների համեմատությունը՝ ըստ ինքնարժեքի և ուրիշներին ընդունելու հատկանիշների, որից եզրակացնում ենք, որ աղջիկներն ավելի քննադատական կարող են լինել ուրիշների նկատմամբ, քան տղաները:

⁸ Տե՛ս **Щебланова Е.И.** Неуспешные одаренные школьники, М., 2008:

Աղյուսակ 1

**Սոցիալ-հոգեբանական հարմարման գենդերային
առանձնահատկությունները փորձարարական և ստուգիչ խմբերում**

Աղջիկներ

Հատկանիշներ	Փորձարարական խումբ	Ստուգիչ խումբ	<P
Հարմարում	68.4	62.6	.146
Ինքնաընդունում	83.3	75.6	.090
Ընդունել ուրիշներին	57.0	63.9	.070
Հուզական հարմարավետություն	38.1	56.5	.004
Ինտերնալություն	71.2	62.4	.055
Դոմինանտում	66.5	59.7	.142

Տղաներ

Հատկանիշներ	Փորձարարական խումբ	Ստուգիչ խումբ	<P
Հարմարում	45.3	66.1	.002
Ինքնաընդունում	81.3	81.2	.987
Ընդունել ուրիշներին	68.0	61.5	.201
Հուզական հարմարավետություն	42.2	65.3	.003
Ինտերնալություն	74.5	65.5	.030
Դոմինանտում	68.6	58.8	.099

Անձի հոգեբանական կերպարի դուրսբերման համար կիրառվել է «Մեծ հնգյակ (Big Five)» հարցարանը: Սա Կետտելի 16 գործոնային հարցարանի ձևափոխված տարբերակն է, ստեղծել են Ռ. Մակկրաեն և Պ. Կոստան: Այն ավելի կարճ է, անձնային կերպարը դուրս է բերվում առավել ընդհանրացված, ինչպես նաև մշակույթից կախվածությունը համեմատաբար փոքր է՝ ի տարբերություն մյուս թեստերի, քանի որ ընդգրկված են առավելապես կայուն անձնային գործոններ: Հարցարանը կազմված է 75 ծայրահեղ երկբևեռներով ներկայացված դատողություններից, դուրս է բերում հետևյալ հինգ մեծ գործոնները (դիսպոզիցիաներ)՝ էքստրավերսիա-ինտրովերսիա, կապվածություն-օտարվածություն/անկախություն, վերահսկում-ինսուլսիվություն, հուզական անկայունություն-հուզական կայունու-

թյուն, էքսպրեսիվություն-գործնականություն, որոնք իրենց հերթին ներկայացված են հինգ անձնային գծերով⁹:

Աղյուսակ 2-ում ներկայացված են օժտված աղջիկների և տղաների անձնային գծերի և գործոնների նշանակալի տարբերությունները ստուգիչ խմբի աղջիկների և տղաների համեմատությամբ: Ինչպես տեսնում ենք, ստուգիչ խմբի աղջիկների շրջանում բարձր է էքստրավերտության մեջ մտնող *տրամադրությունների որոնում* անձնային գիծը, փորձարարական խմբի համեմատությամբ (.013 նշանակալի տարբերությամբ): Ստուգիչ խմբի աղջիկներն իրենց վարքում կոկիկ են (.041), բարձր է ինքնավերահսկումը (.011), վերահսկումը (.006) և հասկացումը (.009), ինչպես նաև երազկոտ են (.038) և տարբերվում են օժտված աղջիկներից իրենց զգայունակությամբ (.003): Ստուգիչ խմբի աղջիկների շրջանում վերահսկողության լոկուսը արտաքին է՝ վարքում իրենց վերահսկելու, գիտակցական, զգոն ու կոկիկ լինելու, դիմացիներին ավելի հասկացող դիրքից ընկալելու տեսանկյունից: Օժտված աղջիկների շրջանում արտահայտված է նախատրամադրվածությունը նեյրոտիզմին (.001), որն արտահայտվում է հետևյալ անձնային գծերի դրսևորումներով՝ տագնապայնություն (.000), դեպրեսիվություն (.000), ինքնաքննադատություն (.020), հուզական անկայունություն (.001): Նեյրոտիզմի նախատրամադրվածություն (.038) ունեն նաև օժտված տղաները՝ ինքնաքննադատություն (.027), հուզական անկայունություն (.034) անձնային գծերի դրսևորմամբ:

Ինչպես տեսնում ենք, հուզական ոլորտի դժվարություններն առավելապես բնորոշ են օժտված աղջիկներին, քան տղաներին, թեև վերջիններս ևս հակված էին ինքնաքննադատության և հուզական անկայունության: Մենք կարծում ենք, որ նման արդյունքները կարող են բացատրվել օժտված աղջիկների հատկապես ներքին սահմանափակումների ու խոչընդոտների առկայությամբ:

⁹ **Хромов А.Б.** Пятифакторный опросник личности: учебно-методическое пособие, Курган, 2000.

Աղյուսակ 2

Անձնային գծերի գենդերային տարբերությունները փորձարարական և ստուգիչ խմբերում

Աղջիկներ

Անձնային գծեր	Փորձարարական խումբ	Ստուգիչ խումբ	<P
Տպավոր. որոնում	8.57	11.67	.013
Հասկացում	7.64	10.33	.009
Վերահսկում	48.50	55.29	.006
Կոկիկություն	8.50	11.25	.041
Ինքնավերահսկում	8.64	11.50	.011
Նեյրոտիզմ	66.29	54.29	.001
Տազնապայնություն	13.43	9.63	.000
Դեպրեսիվություն	14.14	10.92	.000
Ինքնաքննադատություն	12.93	10.04	.020
Հուզական անկայունություն	14.21	11.63	.001
Երազկոտություն	11.00	12.92	.038
Զգայունակություն	10.50	13.29	.003

Տղաներ

Անձնային գծեր	Փորձարարական խումբ	Ստուգիչ խումբ	<P
Նեյրոտիզմ	56.48	49.27	.032
Ինքնաքննադատություն	11.62	8.55	.027
Հուզական անկայունություն	12.43	10.09	.034

Միջին և ավագ դասարաններում հատկապես օժտված աղջիկների շրջանում նկատվում է սեփական հնարավորությունները ցույց տալու վախ, և իջնում է ինքնավստահությունը սեփական անձի նկատմամբ, նրանց մեջ խորանում է կասկածը սեփական ինտելեկտուալ կարողությունների վերաբերյալ և զգում են իրենց ավելի քիչ ընդունակ, քան իրականում կան: Նրանք սկսում են խուսափել մրցակցությունից, որպեսզի պահպանեն շրջապատողների հետ կապը, ընդունվածությունը: Ըստ Մյունխենյան լոնգիտյուդ հետազոտության՝ օժտված աղջիկները, կանայք, ի տարբերություն հակառակ սեռի, առանձնանում են տազնապայնությամբ և հուզական անկայունությամբ, ինչպես նաև տարիքի ընթացքում սեփական կարողութ-

յունների հանդեպ աճող անվստահությամբ¹⁰: Օժտված մարդկանց հատուկ պերֆեկցիոնիզմը, ըստ մի շարք հետազոտությունների, հատկապես բնորոշ է օժտված աղջիկներին, իսկ հաճախ ոչ առողջ, դիսֆունկցիոնալ պերֆեկցիոնիզմը հիմք է ծնողների քննադատության նկատմամբ ուժեղ արտահայտված անհանգստության: Աղջիկների մեջ անհաջողություններից վախը, փախուստը հանգեցնում են արտահայտված տագնապայնության, քանի որ ծնողների մեծ սպասելիքները վերածվում են ներքին ստանդարտների, որոնք առաջացնում են ուժեղ վախ սխալվելուց և սպասելիքները չարդարացնելուց¹¹:

Քննարկում

Համադրելով այս երկու մեթոդիկաների արդյունքները՝ կարող ենք ասել, որ օժտված պատանիների մոտ կան գենդերային տարբերություններ, մասնավորապես՝ ըստ սոցիալ-հոգեբանական հարմարման արդյունքների, աղջիկներն ավելի պասիվ են իրենց վարքում, հուզականորեն լարված և ուրիշների ու իրենց նկատմամբ ավելի չընդունող, քան տղաները: Չնայած հուզական ոլորտի դժվարություններին, օժտված պատանիներն ընդգծված տարբերվում են նպատակադրմամբ և պատասխանատվությամբ: Ըստ անձնային գծերի և գործոնների արտահայտվածության՝ աղջիկները աչքի են ընկնում նեյրոտիզմի բարձր մակարդակով՝ արտահայտված տագնապայնությամբ, հուզական անկայունությամբ, դեպրեսիվությամբ, ինքնաքննադատությամբ: Տղաները ևս ունեն հուզական անկայունության արտահայտված տարբերություններ, սակայն ոչ այդքան լայն և ընդգրկուն դրսևորմամբ, որքան աղջիկների մոտ է: Հասկանալի է, որ ներքին և արտաքին, այս դեպքում անձնային և սոցիալ-հոգեբանական հարմարման արդյունքները տղաների և աղջիկների շրջանում ենթադրում են տարբերվող վարք՝ աղջիկների մեջ հանգեցնում ներքին կոնֆլիկտների, ցածր ինքնագնահատականի, հուզական խնդիրների, տղաների մեջ՝ հարմարման դժվարությունների, հուզական լարվածության և այլն: Օժտված աղջիկների և տղաների նման տարբերությունների պատճառ են նաև ծնողների, ուսուցիչների կարծրատիպերը և համոզմունքները, ավանդական

¹⁰ Хеллер К.А., Перлет К., Сиервальд В. Лонгитюдное исследование одаренности (Вопросы психологии, 1991, N 2, с. 120-127).

¹¹ Տե՛ս **Щебланова Е.И.**, նշվ. աշխ.:

սպասկերացումները աղջիկների և տղաների սեռադերային վարքի, ընդունակությունների վերաբերյալ:

ГЕНДЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОДАРЕННОЙ МОЛОДЕЖИ В КОНТЕКСТЕ ЛИЧНОСТНЫХ ЧЕРТ И СОЦИАЛЬНО- ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ

ԱՐԱԿԵԼՅԱՆ Մ.Ա.

Резюме

В конце двадцатого века стали проводиться исследования в сфере гендерных особенностей одаренной молодежи. Среди 500 старшеклассников было выявлено 35 одаренных представителей молодежи. Исследования показали различия как на личностном уровне, так и в их поведении, что обусловлено внешними – социальными, культурными и внутренними – психологическими факторами.

GENDER DIFFERENCES OF GIFTED ADOLESCENTS IN THE CONTEXT OF PERSONAL TRAITS AND PSYCHOSOCIAL ADAPTATION

M. ARAKELYAN

Abstract

At the end of the twentieth century research was begun on gender characteristics of gifted adolescents. Among the 500 high school students, 35 high school gifted adolescents were identified. Studies have shown differences both at the personal level and in their behavior, which is due to external social, cultural and internal psychological factors.